

Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kudretli, yenilikçi ve çağdaş uygarlık düzeyine çıkma ve daha ilerisine ulaşma hedefine sıkı bağlılık gösteren Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in deyimiyle "cumhuriyetin erenlerinden" olan Erişirgil, aydınlanma ve çağdaşlaşma sorunlarıyla yakından ilgilenmiş yetkin ve yeterli bir felsefeci, siyasetçi ve kültür insanıdır. Genç Cumhuriyetin emanet edildiği gençliğin düşünebilen, sorgulayabilen ve tutarlı çıkarımlarda bulunabilen, düşünce alt yapısı sağlam, kaynağı ve hedefi belli hayat standardına kavuşmasını tereddütsüz ön koşul olarak gören Erişirgil, bunun için iki hususu sürekli gözetmiştir: 1) Modern Batı medeniyetinin dayandığı felsefenin kurucu metinlerinin doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamak için telif ve tercüme yayın yapmak; 2) Ulusal değerlerin gelişmiş toplumların cezbedici, siyasi, toplumsal ve bireysel ilişkiler ağı karşısında erozyona uğramasını engellemek. Birinci hususun kendi akranı aydınların genel ideali olduğu bugün artık çok açık bir şekilde bilinmektedir. İkinci hususa gelince, bunun ise sadece yasaklayarak veya soyut ahlak savunuculuğu yaparak gerçekleştiremeyeceğini ve düşünsel art alanı sağlam bir düşünce ikliminde gerçekleşeceğini çok iyi bilen mütefekkirimiz, bu amaçla ülkesini aydınlık yarınlara taşımada işe yarayacağını düşündüğü çeşitli felsefe akımlarını ayrıntılı inceleyip, kritiğini yapmıştır. Çeşitli tereddütlerle geçen bu inceleme süreci sonucunda pragmatizmde karar kılmıştır.

Türk düşünce hareketinin kilometre taşlarından biri olan Erişirgil, 1891 yılında İstanbul'da doğmuş, ilk, orta ve lise öğreniminden sonra Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Çeşitli kurumlarda memurluk yaptıktan sonra, öğretmenliğe başlamış felsefe ve psikoloji dersleri vermiştir. Daha sonra Dâr el-Fünûn (Dârülfünûn) hocalığına geçen Erişirgil, birkaç yıl sonra siyasete atılmış ve sorgulayan genç kuşakların nasıl bir eğitim-öğretim süreciyle yetiştirilmesi gerektiği konusunda, başka bir deyişle kurama dayalı, yöntemli ve sürekliliği olan bir eğitim politikası üzerinde epeyce emek ve zaman harcayacağı Talim-Terbiye Kurulunda görev almıştır. Siyasette bulunduğu süre içerisinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı da yapan Erişirgil, geri kalan ömrünü Türk felsefe literatürünün gelişmesine büyük katkılar yapan çeviri ve telif eserler hazırlamakla geçirmiş, 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

Parlak düşünce hayatını taçlandıran yüzlerce makalesi ve onlarca telif ve tercüme kitaplarıyla Cumhuriyet kuşaklarını aydınlatan, felsefe dostu ve felsefeyi hayatın dinamik unsuru kabul eden Erişirgil, çağdaş diğer aydınlar gibi eğitim ve felsefe ilişkisini sıkıdan sıkıya kurarak Türk aydınlanmasının gerçekleşmesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Mademki Cumhuriyetin önemli hedeflerinden birisi Türk toplumunu düşünsel açıdan önce çağdaş uygarlık düzeyine taşımak, ardından da onu geçecek örnek gelişmiş bir toplum haline getirmektir, o zaman ivedilikle söz konusu uygarlığın dinamiklerini kavramak, usul ve tekniklerini yakından öğrenmek ve nasıl hayata geçirileceğine ilişkin analitik bir bakış açısı oluşturmak onun öncelikli hedefi olmuştur. Yerellik zemininde Batı medeniyetinin evrensel boyutlarını "milli bir heyecan ve coşku ile yeniden üretmek" üzere çıktığı düşünce yolculuğunda özgürlük ve demokrasi bilincini yerleştirme gayreti içerisinde olmuştur. Özgürlük neden gereklidir, düşünme yetisi gelişmiş gençlerin nasıl yetiştirileceği vb. başlıklı makaleleri ile güçlü aydın sınıfı nasıl yetiştirilir ve demokrasilerde yöneticilerin karşılaşacağı güçlükleri kaleme aldığı yazıları bu hususta ortaya konulmuş çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. 1957 yılında yazdığı *Neden Filozof Yok?* başlıklı kitabı bu alandaki görüşlerini analitik ve karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koyduğu önemli çalışmasıdır.

Felsefeci kimliğiyle kaleme aldığı Alman idealizminin ve Fransız felsefesinin öncü filozoflarının üzerine yazdığı değerlendirmeler ve yaptığı tercüme işleri ise Batı medeniyetinin temelini anlaşılmasını sağlamaya yönelik gayretinin ürünleridir. İdeali olmayan bireylerin yaratıcı da olamayacaklarını çok yakından bilen Erişirgil, eğitimin öncelikle yüksek ideal ve ahlak sahibi yapacak bir mahiyette olması gerektiğini ısrarla savunmuştur.

İlgi alanları göz önüne alındığında, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gözlemlenen çok yönlü aydınlardan biri olduğu açıkça anlaşılan mütefekkir entelektüel kültür unsurlarının, yani, bilim, felsefe ve sanatın bireylerin ve toplumların geleceklerinin inşasındaki rolünü yakından gözlemlemiş ve filozof kavramlaştırması bağlamında ciddi analizler gerçekleştirmiştir. Bu konuyu aydınlatmak için kaleme aldığı *Neden Filozof Yok?* başlıklı eserinde felsefe temelinde bilim, ahlak, sanat ve din ilişkisi bağlamlarını gözetken yaklaşımıyla, bu entelektüel kültür unsurlarında gelişme kaydedilmediği sürece bir toplumda filozofun yetişmeyeceğini gerekçeleriyle irdelemiştir. Felsefenin bir şahsa veya bir topluma değil, insanlığa ait değer olduğunu savunan Erişirgil, Mehmet Akif'in "bizde felsefeyi hazmetmiş kimse yok" sözüne göndermede bulunarak, toplumda felsefeye ilginin azlığını sorun olarak gördüğünü belirttikten sonra, Ziya Gökalp'in "bugün topluma yol gösterecek, düşüncelere yön verecek filozoflara her zamankinden daha fazla gereksinim vardır" belirlemesine değinerek, felsefenin evrensel bir değer olduğunu ileri sürer ve Gökalp'in sözünü analiz etmeye girişir. Ona göre Gökalp böyle söylemekle olup bitenleri sentezleyecek yetkinlikte düşünce insanların yetişmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Haklı ve yerinde bir kararlar, bilimlerin hakikatin kavranmasında tek başına yeterli olmayacağını belirten Erişirgil, çünkü "ölçülemeyen, nesneleştirilemeyen" şeyler vardır demektedir. Ona göre işte bilimin dokunmadığı bu gibi alanlarda felsefe iş görmektedir ve varlığın geniş yelpazesini aydınlatmaya ancak felsefenin gücü yetebilir. Bir toplumda bu anlamda varlığın ve hakikatin geniş bir biçimde kavranmasını, analiz edilmesini sağlayacak düşünce insanlarına şu hâlde gereksinim olduğu açıktır. Ancak merakı ezbere dayanan ve felsefe kitaplarıyla hobi düzeyinde ilgilenen, uygun bir söyleyişle nehre dalmadığı halde suyun mahiyeti üzerine konuşan bireylerden oluşan toplumlarda felsefe gelişmeyecektir. Şu hâlde bilime, sanata ve görev ahlakına sahip bireylerin çokça yetiştiği, başka bir deyişle bu alanlarda ileri düzeye varmış toplumlarda ancak filozof yetişebilir.

Kısaca görüşlerini dile getirdiğimiz mütefekkirimiz, bilime, felsefeye ve sanata değer veren, bu alanlarda bireyleri cezbedecek gelişmelere imza atan, bilim, düşün ve sanat insanlarına değer veren toplumlarda entelektüel gelişmelerin yaşanacağını, hayal kurmak yerine bu konularda yaşanan sıkıntıların ivedilikle giderilmesi yönünde tedbirlerin alınmasını salık vermektedir. Hayalperest olmadan, hamasi eleştirilere yeltenmeden, buna karşın olağan koşulların ayrıntılı analizini gerçekleştirerek, kendince yaptığı tespitlerle gerçekçi çözüm önerilerinde bulunması da Erişirgil'in yetkin bir düşünce insanı, sorumlu bir aydın olduğunu göstermektedir ve onun pragmatizme bağlanmasına yol açan yönü de budur.

Bu bağlamda konu ele alındığında, Erişirgil'in felsefeye verdiği önemle yetinmediğini, mensubu olduğu toplumun kritik sorunlarına sağlıklı çözüm önerilerinde bulunmayı denediğini ve pragmatizm bağlamında yaklaşımlar geliştirdiğini belirtmek gerekmektedir. Pragmatizmi seçmesinin nedeni ise bu felsefe okulunun pragma, yani iş ve yarar esaslı yaklaşımının başarının elde edilmesinde önemli açılımlar sağladığını düşünmesindedir. Onun pragmatizme yönelmesini, yani seçimini belirleyen temel kavram ise "hakikat" kavramıdır ve ona göre hakikat bizzat başarının kendisidir. Başka bir deyişle, hakikat en büyük pragmadır. Pragmatizm hayatı ve pragmayı esas aldığından, hakikati de hayatın kendisiyle ilişkilendirmekte, hayatın geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde sağladığı yarara göre betimlemektedir. Hakikat soyut ve sözde bir metafizik sorun olmaktan böylece çıkarılmakta, somut fikirler ve olgusal ilişkiler bağlamında anlamlı kılınmaktadır. Olgusal ilişkiler bağlamında kazanıldığı kabul edilen deneyim, aslında hayatın sağladığı düşünülen deneyimdir ve bunun analizi ancak bilimsel yöntemle yapılabilir. Bu aynı zamanda sosyal kuvvetlerin tanınmasının da yoludur. Başka bir deyişle bilimsel yöntemin sağladığı bilgiler ile sosyal kuvvetler bilinebilir ve bilindikçe kontrol altına alınabilir. Bu şekilde anlaşıldığında bilim aynı zamanda yeni değer ve amaçların da geliştiricisi olmaktadır. Bilime bu gelişimci ve yenilikçi özelliğini ise izlediği yöntem sağlamaktadır. Çünkü bilimsel

yöntem özünde gelişmeci niteliğe sahiptir. Bu nedenle mütefekkirimiz Cumhuriyetin öne çıkardığı değerlerden biri olan pozitif bilime her zaman güven duymuş ve toplumsal kabulü yönünde teşvik etmiştir.

Cumhuriyetin değerlerine bağlı olmakla birlikte, aydın sorumluluğuyla aklın ve bilimin ışığında eleştirel bir bakış açısıyla hareket eden Erişirgil, yeni bir hayat öngören yeni Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı kalkınma, gelişme, zenginlik vb. alanlarda başlattığı atılımın beklenen düzeyde gerçekleşmemesi gibi genel sorunların tartışılmasına zemin sağlamak için haftada bir yayımladığı *Hayat* dergisini çıkarmıştır. Bilimin ışığında yürümenin temel ilke olarak benimsendiği bir yayının politikasıyla çıkardığı dergide mütefekkirimiz, daha önce öngörüldüğü üzere, kurama dayalı eğitime her fırsatta dikkat çekmiştir.

Yazılarında *bilginin* bireysel ve toplumsal kalkınmadaki rolünü derinden kavramış ve bunun Cumhuriyetin temel hedefi olmasında ısrar etmiş bir entelektüel olduğu anlaşılan Erişirgil, bilgiye sahip olmak kadar onu etkin kullanmanın da bir beceri gerektirdiğinin bilinciyle hareket ederek bilginin toplumsallaşmasını ve bireylerin zihinlerinde bilim ve felsefe talepleri yaratacak eğitimin ve öğretimin önemine dikkat çekmiştir. Yukarıda dikkat çekildiği üzere, bilginin toplumsallaşması için her dönem temel bir araç niteliği taşıyan dergicilik ve yayıncılık alanlarında da etkin görev almaktan çekinmediği görülmektedir. Böylece Türk toplumunun çağdaş dünya karşısında sevk ve idare edilen değil, aksine sevk ve idare eden toplumlar arasında yerini sağlam bir şekilde almasını yüksek bir görev bildiği anlaşılmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, özgürce düşünen bireyler ve düşüncenin özgürlüğünün önemine dikkat çeken Erişirgil, medeniyetin gelişmesi için gerçek bir bilimsel zihniyete ve hasbi tecessüse dayalı düşünme iklimine gerek olduğunu doğru biçimde her fırsatta vurgulamıştır. Bilgiye salt bilgi olduğu için değer veren bu yüksek kavrayış, aslında Cumhuriyet hamlesinin de esasını oluşturan ve Atatürk'ün "*Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnızca, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip eylemek şarttır*" sözünde karşılığını bulan bir vaziyet alışın kendisidir.

Cumhuriyetin temelini akıl, sağduyu ve bilimin ışığında atıldığını, içinde bulunulan çağın ve getirdiği yaşam biçiminin bilgiye dayandığını ve gerçek gücün bilgi olduğunu her fırsatta vurgulayan Atatürk'ün "*Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir*" sözüyle somutlaşan anlayışını izleyen Erişirgil, Cumhuriyet denilen "yeni hayatın" entelektüel veya zihinsel boyutuna bağlı kalmıştır. Yeni hayatın oluşması ve kalıcı hale gelebilmesi için geniş çaplı bir entelektüel yenilenmeye gereksinim vardır. Bunun için de Cumhuriyeti kuranların şu üç eylem planının veya programının hızla hayata geçirilmesinde tereddütleri olmamıştır:

1. Çağdaş uygarlık düzeyinin gerektirdiği biçimde yapılandırılmış üniversitelerin kurulması,
2. Çağdaş uygarlık düzeyini kavrayacak donanıma sahip bilim ve düşün insanlarının yetiştirilmesi,
3. Her nerede üretilmişse fark etmeksizin, geçmişin sağlam ve güvenilir bilgilerini edinmeyi sağlayacak düşünsel atılımın gerçekleştirilmesi ve kurumsallaştırılması,

Böylece yukarıda vurgulandığı üzere kendini "yeni hayatın erenlerinden" biri olarak gördüğü anlaşılan Erişirgil, en gerçek yol göstericinin bilim olduğu şiarından hareket etmiştir. Şu hâlde onun düşünceleri temelinde denilebilir ki, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve onu geçmek için yapılması gerekenler akıl temelli, bilimin ışığında ilerleyen eğitimle zihinleri aydınlanmış bireylerden oluşan bir toplum idealini hayata geçirmektir. Gerçek pragma budur.

Hüseyin Gazi TOPDEMİR

KAYNAKÇA

ANAMUR, H., "Hasan Ali Yücel ve Bir Aydınlanma Yolu Olarak Çeviri", Yay. Haz. S. Boybeyi, **100. Doğum Yıldönümünde Hasan Ali Yücel**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1998, s.117-133.

BAYRAKTAR, L., "Darülfünun'da Bir Felsefe Hocası: Mehmet Emin Erişirgil", **Felsefe Dünyası**, 50, 2009.

BAYRAKTAR, L., **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe**, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara 2016.

BAYRAKTAR, L., **Türk Düşüncesinden Portreler**, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2014.

BOLAY, S. H., "Ek 1: Mehmet Emin Erişirgil'e Göre Neden Filozof Yok?", Ed. S. H. Bolay, **Tanzimattan Günümüze Türk Düşünürleri-Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4-A, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s.2393-2395.

BOLAY, S. H., "Ek II: İhmal'in Sosyolojisi ve Felsefesi", Ed. S. H. Bolay, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4-A, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s.2396-2397.

ERİŞİRGİL, M. E., **Kant ve Felsefesi**, (A. Y. (sadeleştiren), Dü.), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

ERİŞİRGİL, M. E., **Kant ve Felsefesi**, İstanbul 1923.

ERİŞİRGİL, M. E., **Neden Filozof Yok?**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1957.

KARACA, N., "Mehmed Emin Erişirgil", Yay. Haz. S. H. Bolay, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri**, Cilt 4-A, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s.2367-2392.

KAYA, M. C., "Erişirgil, Mehmet Emin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ek 1**, 2016, s.417-418.

KOCATÜRK, U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1984.

KOÇ, E., "Türkiye'de Felsefe ve Fikir Dergileri (1849-1980)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (33), 2019, s.2-15.

SAYILI, A., "Atatürk'le Bir Sınav Anısı", **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı -1, 9 (25), 1996.

SAYILI, A., "George Sarton ve Bilim Tarihi", **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı -1, 9 (25), 1996.

SAYILI, A., **Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989.

TOPDEMİR, H. G., "Bir Felsefe Disiplini Olarak Bilim Tarihi", **3. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu (10-13 Ekim 2018-Giresun) Tam Metin Bildiriler Kitabı**, Giresun 2018, s.7-14.

TOPDEMİR, H. G., UNAT, Y., **Bilim Tarihi**, 9. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2018.

TÜRER, C., "Pragmatizm'in Doğruluk Evi", **Bilimname**, XVII (2), 2009, s.165-185.

30/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-emin-erisirgil-1891-1965/?pdf=3496> adresinden erişilmiştir

